

Tadeusz Polak

Oznakowanie zabytków architektury i budownictwa

Ochrona Zabytków 27/2 (105), 116-128

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OZNAKOWANIE ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA

Do wielu form zabezpieczenia zabytków przed dewastacją i zniszczeniem należy zaliczyć również oznakowanie poszczególnych obiektów poprzez zawieszenie na nich odpowiednich tablic — ostrzegawczych, informacyjnych lub informacyjno-ostrzegawczych. Informują one, że obiekt jest zabytkiem i podlega ochronie prawnej oraz ostrzegają przed jego dewastacją. Kształty tablic, rodzaje i treści napisów są różne i do dzisiaj nie uporządkowane. Niemniej jednak od lat doceniana jest potrzeba oznakowania obiektów zabytkowych jako działania w zakresie ochrony i informacji o zabytku. Znajduje to wyraz w specjalnych aktach prawnych i pracach Komisji Opieki nad Zabytkami Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (PTTK); poczynania te może nie w pełni skutecznie, ale jednak wnoszą istotny wkład w dzieło ochrony i popularyzacji zabytków architektury i budownictwa.

Za pierwszego inicjatora zorganizowanej akcji oznakowania obiektów zabytkowych należy uznać Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie¹, które w ustawie z 1907 r. w § 3 w punkcie 5 stwierdza: „*[Towarzystwo podejmie] pomieszczenie na ścianach domów i w miejscach upamiętnionych zdarzeniami historycznymi lub pobytem znakomitych osób tablic z odpowiednimi napisami*”. Zalecenie to członkowie Towarzystwa realizowali w swojej społecznej działalności. W sprawozdaniu² za lata 1906/1907 i 1908 czytamy: „... z inicjatywy członka Towarzystwa dra Aleksandra Jaworowskiego w Lublinie, Zarząd wyjednał u władz tamtejszych pozwolenie na wmurowanie tablic pamiątkowych Wincentego Pola i Sebastiana Klonowicza, które z wiosną r.b. (1909) umieszczone zostaną na domach przez nich ongi zamieszkiwanych... Z uwagi, że tablice takie niezależnie od wyrazu hołdu, którym są dla zasługi, stanowią skuteczny środek krzewienia idei poszanowania pamiątek i zabytków, Zarząd postanowił w miarę możności poświęcić na nie co rok pewien fundusz”. Tablica została wykonana w białym marmurze i umieszczona w domu nr 2 w Rynku; w sprawozdaniu doceniono także

propagandową i ochronną funkcję tablic. W ślad za Towarzystwem Opieki nad Zabytkami Przeszłości akcję tę podjęły inne społeczne towarzystwa³ o podobnym charakterze (w Wilnie, Lwowie, Krakowie). W ich statutach przewidziano umieszczanie tablic pamiątkowych w miarę posiadanych środków finansowych oraz możliwości prawnych.

Akcja oznakowania obiektów zabytkowych rozpoczęta przez społeczne towarzystwa stała się inspiracją umieszczenia w ustawodawstwie o ochronie zabytków odpowiednich w tym względzie przepisów. Początkowo stosowano tablice o treści informacyjnej o obiekcie zabytkowym. Po drugiej wojnie światowej zależnie od potrzeb, umieszcza się tablice ostrzegawcze, informacyjne lub informacyjno-ostrzegawcze.

TABLICE OSTRZEGAWCZE

U s t a w o d a w s t w o. Pierwszy dokument rządowy dotyczący ochrony zabytków wydany w 1918 r.⁴ nie uwzględniał potrzeby oznakowania obiektów. Możliwość oznakowania zabytku po raz pierwszy wprowadziło Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 1928 r. „O opiece nad zabytkami”⁵, punkt 3 tego zarządzenia podaje: „Władza ma prawo umieścić na zabytku nieruchomym odpowiedni znak lub napis”. Rozporządzenie Rady Ministrów z 1932 r. „O sposobie chronienia przedmiotów zabytkowych będących własnością Państwa”⁶ w § 3

¹ Ustawa Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości z dnia 28.VI.1907 — Warszawa.

² Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie za lata 1907 i 1908, Warszawa 1909, s. 10.

³ Statut Towarzystwa Miłośników Przeszłości Lwowa, Lwów 1906.

⁴ Dziennik Praw Państwa Polskiego, Nr 16 z dnia 8.XI.1918 r., Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury — Warszawa.

⁵ S. Łazarewicz, Wł. Sieroszewski, *Przepisy prawne dotyczące ochrony dóbr kultury oraz muzeów*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, ser. B, t. XX, Warszawa 1967.

⁶ *Ibidem*.

4. Tablica umieszczona na kamienicze przy ul. Kotlarskiej we Wrocławiu. Blacha, tło czerwone, litery białe. Zawieszona w 1964 r., stan z 1973 r. (fot. Archiwum PKZ)

4. Informative plaque placed on a dwelling house in Kotlarska Street, Wrocław; made of sheet metal painted in red with wording in white letters; this plaque was placed here in 1964 and its photograph taken in 1973

sprawie powierzenia Państwowym Zbiorom Sztuki na Wawelu niektórych czynności Konserwatora Zabytków m. Krakowa w § 1 w punkcie 2 podano: „umieszczenie na zabytkach odpowiednich znaków lub napisów”.

5. Tablica umieszczona na tzw. Domu Greckim w Myślenicach. Blacha, tło czerwone, litery białe. Zawieszona ok. 1966 r., stan z 1973 r. (fot. Archiwum PKZ)

5. A plaque placed on the “Greek House” at Myślenice; sheet metal in red, wording in white letters; this plaque has been hung about 1966 and is shown here in its state as per 1973

Istnieje zatem potrzeba kontrolowanego umieszczania na obiektach zabytkowych znaków i napisów przez władze konserwatorskie nie tylko ze względów estetycznych, ale ochronnych i informacyjnych. O tym, że sprawa właściwego oznakowania jest nie uporządkowana, świadczyć może komentarz do § 19 Ustawy o Ochronie Dóbr Kultury i o Muzeach, jaki zamieścił W. Sieroszewski w swojej pracy pt. *Ochrona prawna dóbr kultury*⁹: „Na zabytkach nieruchomości organy służby konserwatorskiej mają prawo umieszczać odpowiednie znaki lub napisy (art. 19). Najczęściej są to tablice o treści: „Obiekt zabytkowy, podlega ochronie na mocy Ustawy z dnia 15 lutego 1962 r.” lub podobnej. Nie ma jednolitego obowiązującego wzoru dla tego rodzaju tablic. Niektóre z nich przytaczają obszernie wyjątki z Ustawy, inne przestrzegają przed jej naruszeniem, cytując artykuły o odpowiedzialności karnej. Jeszcze inne podają krótki rys historyczny zabytku (tego rodzaju tablice zostały zastosowane np. na terenie województwa opolskiego). W kilku województwach zadanie umieszczania tablic na zabytkach zostało przekazane społecznym opiekunom zabytków”.

Niezależnie jednak od przepisów prawnych w okresie powojennym przeprowadzane były akcje oznakowania obiektów zabytkowych (nieruchomych). Głównym powodem tych akcji była konieczność zabezpieczenia obiektów, które przetrwały czas zniszczeń wojennych.

Realizacja. Tuż po zakończeniu drugiej wojny światowej oznakowanie obiektów zabytkowych oraz ruin stało się w pierwszym etapie prac zabezpieczających po prostu niezbędne. Porządkowanie ruin wymagało wywieszenia tablic ostrzegawczych, aby uniknąć rozbiórek ocalałych resztek obiektów zabytkowych. Na terenie Warszawy najbardziej zaśluzoną instytucją w oznakowaniu obiektów było Biuro Odbudowy Stolicy (BOS), z inicjatywy którego wywieszono tablice ostrzegawcze na wszystkich obiektach zabytkowych Warszawy (il. 1).

Profesor dr Jan Zachwatowicz w artykule omawiającym zabezpieczenie i odbudowę zabytków w latach 1944—1963¹⁰ tak scharakteryzował udział BOS-u w oznakowaniu obiektów zabytkowych: „... Na tym tle wspomnieć należy akcję „czerwonych tablic”

⁹ Wł. Sieroszewski, *Ochrona prawna dóbr kultury*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, ser. B, t. XXX, Warszawa 1971.

¹⁰ Materiały do zagadnień muzealnictwa i konserwatorstwa polskiego w latach 1944—1963, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, ser. B, t. XXIII, Warszawa 1968.

6. Tablica umieszczona we wnętrzu dworu w Mirogonowicach, pow. Opatów. Blacha, tło czerwone, litery białe. Wykonana w 1965 r., stan z 1973 r. (fot. Archiwum PKZ)

6. Informative plaque placed within the interior of a manor at Mirogonowice, Opatów district; sheet metal painted in red, lettering white; this plaque was hung in 1965 and the photograph taken in 1973

w Warszawie. W 1945 roku zjawily się na ruinach Warszawy czerwone tablice z ostrzegającym napisem (akcja AZ BOS-u) znaczące zarówno ocalale, jak i zniszczone zabytki. Miały te tablice duże psychologiczne znaczenie i w trakcie prac przy odgruzowaniu miasta i podczas zabezpieczeń i następnie odbudowy zabytków”. Owe „czerwone tablice” informowały jedynie, że obiekt jest zabytkowy i naruszenie jego stanu zabronione. Nie podawały natomiast nazw obiektów, na których były umieszczone ani też ich historii.

W tym samym czasie, kiedy w Warszawie utworzono BOS, w Gdańsku, Poznaniu, Wrocławiu i Szczecinie zostały powołane Dyrekcje Odbudowy, które także — tylko w mniejszej skali niż BOS w Warszawie — zabezpieczały obiekty i ruiny zabytkowe przez zawieszanie tablic ostrzegawczych. Akcja ta nie objęła jednak w równym stopniu całego kraju, jak-

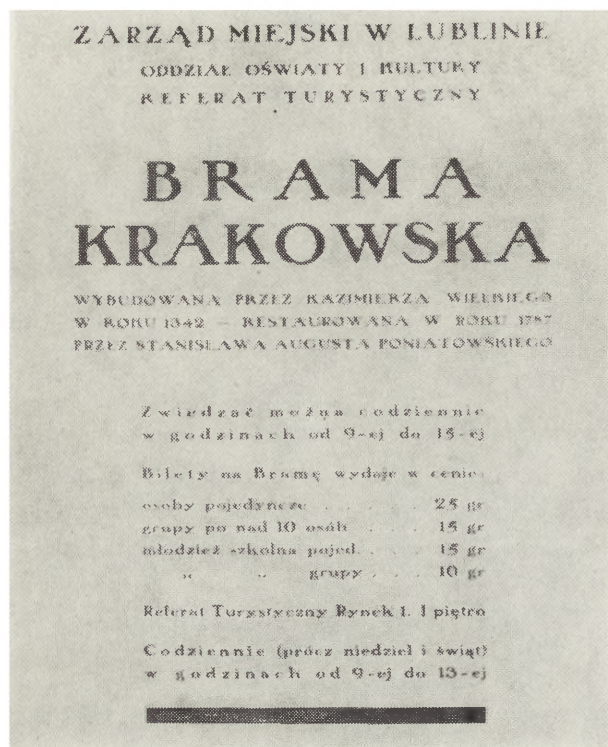
7. Przykład bezmyślności — umieszczenie tablicy na bramie budynku przy ul. Św. Jana w Krakowie. Stan z 1973 r. (fot. T. Polak)

7. An example of carelessness and vanton: an informative plaque placed on the gate of historic building in St. John Street, Cracow; state as per 1973

kolwiek MKiS poprzez Urzędy Konserwatorskie poleciło umieszczanie tablic ostrzegawczych na obiektach zabytkowych, opierając się na Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z 1928 r. Z tamtego okresu zachowała się tablica umieszczona na zabytkowym dworze w Graboszycach, pow. Oświęcim (il. 2). Umieszczanie tablic systemem „akcji” nie dało jednak oczekiwanych rezultatów. Tylko nieliczne obiekty zabytkowe zostały oznakowane i to przeważnie w wielkich miastach.

W 1955 r. została wydana Uchwała Nr 666 Prezydium Rządu w sprawie planowej akcji usunięcia pozostałości zniszczeń wojennych w miastach i osiedlach.¹¹ Pomimo wyraźnego polecenia włączenia się MKiS do tej akcji, resort kultury nie wydał żadnych aktów prawnych, które świadczyłyby o jego udziale w re-

¹¹ Ibidem.

8. Tablica informacyjna umieszczona w 1939 r. na Bramie Krakowskiej w Lublinie. Brystol o rozmiarach 17,6×24 cm w ramce pod szkłem, tło białe, litery czerwone (fot. Archiwum PKZ)

8. Informative plaque placed on the Cracow Town Gate in Lublin; white cardboard with red wording; over-all dimensions 17.6×24 cms, framed and glazed

alizacji Uchwały Nr 666. Gdyby wówczas zastosowano powszechnie „czerwone tablice” ostrzegawcze, na pewno udałoby się ocalić liczne fragmenty obiektów zabytkowych przed rozbiórką.

W 1964 roku Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków (ZMiOZ) określił obowiązujący tekst tablic ostrzegawczych i ich wielkość (il. 3), wprowadzając również do treści tablicy numer rejestru zabytku. Realizacja tego polecenia w terenie przebiegała jednak różnie. Jedne Urzędy Konserwatorskie w ogóle nie przystąpiły do oznakowania obiektów albo czyniły to w bardzo znikomym zakresie, inne zaś wprowadziły częściowe zmiany formy i treści tablic. Przykładem może tu być tablica umieszczona na poszpitalnym budynku przy ul. Kotlarskiej we Wrocławiu (il. 4), gdzie zmieniono układ liter, obwolutę oraz dodano znak międzynarodowej ochrony zabytków. W Myślenicach na tzw. Domu Greckim jest umieszczona tablica, która wzywa do otoczenia opieką obiektu zabytkowego (il. 5). Podobną zresztą tablicę umieszczono w zabytkowym dworze w Mirogonowicach, pow. Opatów (il. 6). Dowolny sposób umieszczania tablic zaskakuje często swoją bezmyślnością, np. (il. 6,

7) w omawianym już dworze w Mirogonowicach czy też umieszczenie tablicy zakazu wjazdu ze względu na zabytkowy charakter obiektu na pięknej bramie przy ul. Św. Jana 15 w Krakowie.

TABLICE INFORMACYJNE

Tablice informacyjne na obiektach zabytkowych umieszczane są głównie przez Komisję Opieki nad Zabytkami (okręgowe i oddziałowe) PTTK; szczegółowe omówienie udziału tych Komisji jest ujęte w odrębnym rozdziale. Rozwijająca się turystyka wymaga informacji chociażby hasłowej o poszczególnych obiektach zabytkowych. Oprócz PTTK włączyły się do tej akcji poszczególne rady narodowe miast. Oznakowanie informacyjne obiektów zapoczątkowane było już w okresie międzywojennym. Typowym przykładem jest tablica informacyjna umieszczona przed pierwszymi w historii miasta „Dniami Lublina” w 1939 r. na Bramie Krakowskiej w tym mieście. Zawiera ona wiele informacji (il. 8); oprócz najważniejszych danych o obiekcie i podaniu — kto ją wywiesił, wymienia ceny biletów i godziny zwiedzania wnętrza bramy. Natomiast w okresie powojennym gospodarze miasta Gdańska jako jedni z pierwszych w kraju opracowali własne tablice informacyjne (il. 9). Były to tablice ozdobne, o skromnej informacyjnej treści, wielojęzyczne (język angielski i rosyjski); umieszczono je w 1963 r. na kilkudziesięciu obiektach zespołu Starego Miasta Gdańska. W ostatnim okresie do umieszczania tablic informacyjnych na obiektach zabytkowych włączyło się przedsiębiorstwo „Informacja Turystyczna” (il. 10).

Udanym przykładem tablicy informacyjnej może być plansza umieszczona w Radomiu (il. 11), na której przedstawiono układ urbanistyczny miasta, podano informację historyczną oraz rysunek perspektywiczny zagospodarowania murów obronnych. Całkowicie natomiast nie rozwiązany jest problem oznakowania zabytkowych parków.

Szeroką akcją wywieszania tablic informacyjnych prowadzą również władze kościelne w zabytkowych kościołach, klasztorach i kaplicach. Informacje te podawane są dość szczegółowo, ale niestety często zawierają poważne błędy historyczne. Byłoby dobrze, aby władze konserwatorskie zatwierdzały teksty tablic informacyjnych umieszczanych na obiektach zabytkowych.

Oznakowanie turystyczne

Masowa turystyka spowodowała potrzebę wprowadzenia tablic i oznakowań informacyjnych związanych nie tylko z jednym określonym obiektem. Należy wskazać turyście ciekawsze zespoły zabytkowe i zachęcić do ich obejrzenia.

Próby oznakowania informacyjnego dla ruchu turystycznego zmotoryzowanego zostały rozpoczęte. Przykładem mogą być dwie różne tabliczki, umieszczone w Szydłowcu, woj. kieleckie (il. 12), oraz przy drodze z Gdańska do Malborka (il. 13). Wciąż rozwijająca się turystyka samochodowa wymaga podjęcia prędkiej decyzji o znormalizowaniu znaku, który byłby umieszczany przy drogach i zawierałby informacje o znajdującym się w pobliżu obiekcie zabytkowym, zespole czy też mieście. Oznakowanie takie wprowadzili już Węgrzy. U nas w Polsce przykładem do naśladowania mogą być znane wszystkim przydrożne znaki umieszczone przez Radę Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa.

TABLICE INFORMACYJNO-OSTRZEGAWCZE PTTK

W oznakowaniu obiektów zabytkowych w okresie powojennym najbardziej zasłużyło się PTTK. Na skutek niereaktywowania po 1945 r. dawnego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości istniejące już Polskie Towarzystwo

Krajoznawcze (PTK), zgodnie z § 73 statutu¹², powołało Wydział Społecznej Opieki nad Zabytkami Przeszłości, który został kontynuatorem pięknych tradycji społecznej opieki nad zabytkami. W regulaminie tego Wydziału, opublikowanym w 1950 r., w części III § 4 jako środek realizacji skutecznego zabezpieczenia i ochrony obiektu podano: „*upamiętnianie i objaśnianie miejsc historycznych przez umieszczenie odpowiednich tablic pamiątkowych, zgodnie ze wskazówkami władz konserwatorskich i władz Stowarzyszenia*”. Jednocześnie zamieszczono fotografię projektu tablicy zalecanej do stosowania (il. 14). Nie zachowała się niestety — o ile mi wiadomo — żadna tablica z tamtych lat ani też szczegółowa instrukcja, określająca wielkość tablicy, kolor i rodzaj materiału, z którego ma być wykonana. Godne uwagi jest, że oprócz wymienienia Oddziału PTK, który

¹² *Społeczna Opieka nad Zabytkami Przeszłości (instrukcje-regulaminy)*, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, Warszawa 1950.

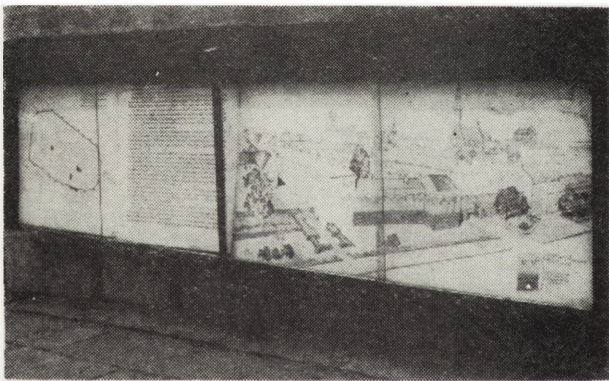
9. Typowa tablica informacyjna stosowana na terenie Starego Miasta w Gdańsku. Blacha, tło zielone, litery białe. Zawieszona w 1963 r., stan z 1973 r. (fot. Archiwum PKZ)

9. Informative plaque of a type used in the Old Town District, Gdańsk with text painted by the use of stencil; metal sheet in green, lettering white; this plaque was placed in 1963 and is shown here in its state as per 1973.

10. Tablica informacyjna umieszczona przez „Informację Turystyczną”, przedsiębiorstwo państwowe, na zamku w Szydłowcu. Dykta o rozmiarach 60×50 cm, tło białe, litery czarne. Stan z 1973 r. (fot. M. Balcerzak)

10. Informative plaque placed by “Touring Information”, a state-owned company in the Castle at Szydłowiec; plywood 60×50 cms; background surface white, lettering black; state from 1973

11

12

wywiesił tablicę, umieszczono na niej również pozycję *Opiekun Społeczny*. Wstawienie dwukropka sugeruje, że instrukcja szczegółowa prawdopodobnie dopuszczała wymienienie na tablicy nazwiska opiekuna społecznego, zajmującego się danym obiektem. Tablica taka miała charakter jedynie informacyjny o obiekcie, nie zawierała elementów zakazów czy też ostrzeżenia, że obiekt podlega ochronie prawnej. Był to wyraźny wpływ działalności byłego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości oraz programowego działania PTK, ograniczającego się do niezbędnej dla turysty zwięzłej informacji o obiekcie.

Zmiany organizacyjne w PTK które wyraziły się, między innymi, w zmianie nazwy na Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK), oraz wyraźne określenie roli i zadań społecznych opiekunów zabytków, ujęte w Zarządzeniu MKiS z 1954 r.¹³, spowodowały również zmiany w oznakowaniu zabytków przez PTTK. W 1955 r. Zarząd Główny PTTK rozesłał do Komisji Okręgowych Opieki nad Zabytkami z zaleceniem stosowania *Instrukcję wykonania wkładu do tablicy informacyjnej na obiekty zabytkowe*, opracowaną przez A. Wojciechowskiego¹⁴. Do instrukcji dołączono fotografię tablicy typowej jako przykład do stosowania, podano wymiary tablic oszklonych oraz rodzaj literatury, przy założeniu, że wkłady do tablic oszklonych wykonywane będą na kartonie kreślarskim. Do dnia dzisiejszego można spotkać jeszcze tablice z tamtego okresu (il. 15). W wielu wypadkach zrezygnowano z oszklenia tablic i wkładek kartonowych, wykonując je z płyt pilśniowych. Tablice według instrukcji A. Wojciechowskiego miały zawierać: na pierwszym miejscu hasło „Chrońmy zabytki

¹³ Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dn. 20.XII. 1954 r., *Monitor Polski* z 1955 r., nr 18, poz. 189.

¹⁴ A. Wojciechowski, *Instrukcja wykonania wkładu do tablicy informacyjnej na obiekty zabytkowe*, Zarząd Główny PTTK, Warszawa 1955.

11. Plansza informacyjna zespołu urbanistycznego miasta Radomia. Stan z 1973 r. (fot. W. Kalinowski).

11. Informative panel showing the plan of the town of Radom; photograph taken in 1973

12. Drogowskaz ustawiony w Szydłowcu przy drodze Warszawa—Kraków. Blacha o rozmiarach 1,10×0,30 cm, tło niebieskie, litery białe. Stan z 1973 r. (fot. M. Balcerzak)

12. A sign-post at Szydłowiec erected at the road leading from Warsaw to Cracow; 1.10×0.30 m arms of sheet metal in blue, lettering white; state as per 1973

kultury narodowej”, następnie historię obiektu oraz informację — kto tablicę umieścił. Zwróćmy uwagę na zasadniczą zmianę w stosunku do zaleceń sprzed 1950 r. w sprawie wzoru tablicy.

Mimo dążeń PTTK do ujednolicenia tablic, po 1962 r. nastąpiła dowolność zarówno pod względem ich formy, jak i treści. Utrzymując zalecany schemat, zaczęto zmieniać kolejność haseł i informacji, kolor tablic i liter. Jako przykład stanowią tu mogą tablice umieszczone na pałacu w Golejewku (il. 16), kościele katedralnym w Gorzowie (il. 17) oraz kościele w Helu (il. 18). Wszystkie zawierają hasła: „Zabytek podlega ochronie”, „Zabytek kultury podlega ochronie” lub „Obiekt zabytkowy prawnie chroniony”. Tablica na pałacu w Golejewku umieszczona przez Oddziałową Komisję Opieki nad Zabytkami w Rawiczu, oprócz emblematu PTTK posiada również międzynarodowy znak ochrony zabytków. Bardzo ciekawa jest tablica umieszczona na kościele w Helu, zawiera bowiem liczne informacje dodatkowe. Tablice o podobnych treściach można spotkać na wielu obiektach. Nadal pełnią one pożyteczną funkcję, informując o obiekcie oraz chroniąc obiekt przed zniszczeniem.

PTTK umieszcza również obszerne informacje o obiektach o szczególnym znaczeniu dla historii i kultury Polski. Informacje te są drukowane i umieszczane w ramach za szkłem wewnątrz obiektu w miejscach ogólnie dostępnych (il. 19).

Fakt umieszczania przez poszczególne Komisje Opieki nad Zabytkami (okręgowe i oddziałowe) różnego rodzaju tablic spowodował wystąpienie w 1966 r. Zarządu Głównego PTTK do Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków z prośbą o rozpatrzenie i zaakceptowanie jednolitej formy tablicy informacyjno-ochronnej, umieszczanej na zabytkach objętych opieką społeczną przez PTTK¹⁵. W związku z tym pismem na posiedzeniu Komisji Konserwatorskiej przy ZMiOZ w dniu 18.I.1966 r.¹⁶, pod przewodnictwem mgra inż. arch. Feliksa Kanclerza¹⁷, rozpatrzono propozycję nowego wzoru tablicy. W następstwie pozytywnej oceny tejże Komisji zostały opracowane przez Zarząd Główny PTTK *Wytyczne dla przygotowania tablic informacyjno-ochronnych umieszczanych na zabytkach*¹⁸. Autorem ich był mgr inż. arch. Feliks Kanclerz. Wytyczne wносиły wiele zmian do poprzedniej instrukcji. We wstępie zawierały uzasadnienie potrzeby dalszej zorganizowanej akcji umieszczania tablic oraz przypomnienie, że tablica informacyjna na zabytku stanowi jednocześnie dla społeczeństwa miejscowego potwierdzenie historycznej wartości obiektu. Przy opracowywaniu formy tablicy przyjęto zasadę, że powinna ona w sposób naturalny, lecz wyraźny uwidaczniać się w tle obiektu. Nie może być elementem agresywnym, a jednocześnie nie może naśladować jakiegokolwiek formy

13. Tablica umieszczona przy drodze z Gdańska do Malborka. Rozmiar 230×327 cm. Stan z 1973 r. (fot. Archiwum PKZ)

13. Informative plaque at the roadside of a highway leading from Gdańsk to Malbork; dimensions: 230×327 cms; photograph taken in 1973

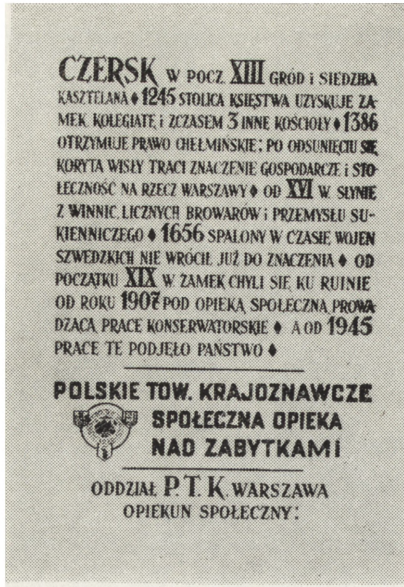
historycznej, np. kartusza. Jako novum podano, że tablice winny być wielojęzyczne (w języku francuskim, angielskim i niemieckim) oraz wykonane z materiałów trwałych, z wyłączeniem kamienia. Do wytycznych dołączono również fotografię przedstawiającą wzór polecanych do wykonania tablic (il. 20). Należy zwrócić uwagę na zwiększoną liczbę podpisujących tablicę urzędów i instytucji. (Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wojewódzki Konserwator Zabytków, PTTK, Komisja Opieki nad Zabytkami-
kach, Zarząd Główny PTTK, Warszawa 1966.

¹⁵ Pismo PTTK z dnia 13.I.1966 r., Ldz. P-ZK/KOZ/641/66, do ZMiOZ.

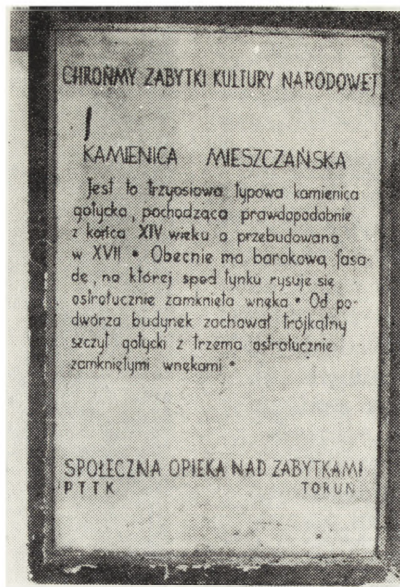
¹⁶ Protokół nr 3688 z dnia 18.I.1966 r. z posiedzenia Komisji Konserwatorskiej ZMiOZ.

¹⁷ Należy podkreślić, że od chwili powołania przy PTK Wydziału Społecznej Opieki nad Zabytkami Przeszłości, następnie Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK autorem i propagatorem idei umieszczania tablic informacyjno-ochronnych na obiektach architektury był mgr inż. arch. Feliks Kanclerz. Ten propagator idei społecznej opieki ochrony zabytków, a jednocześnie naczelnik Wydziału Architektury i Urbanistyki w ZMiOZ, łączył w jednej osobie wnioskodawcę, propagatora i inicjatora, nie tylko zresztą w tej dziedzinie.

¹⁸ F. Kanclerz, *Wytyczne dla przygotowania tablic informacyjno-ochronnych umieszczonych na zabytkach*, Zarząd Główny PTTK, Warszawa 1966.

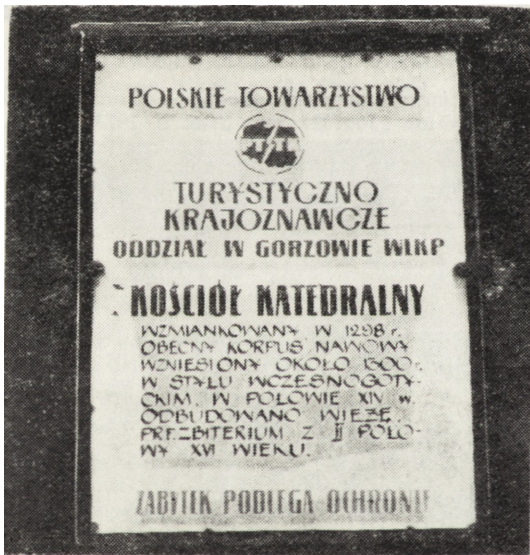
14

17

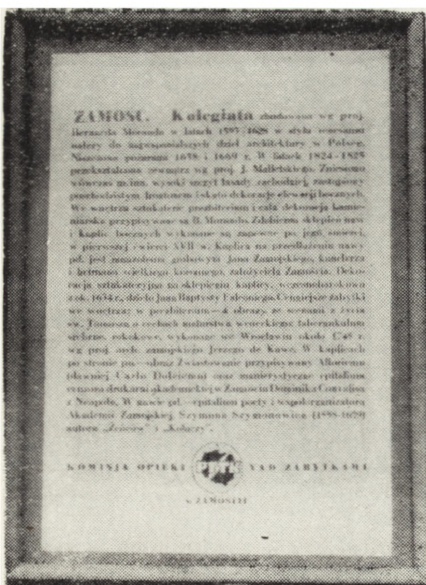
16

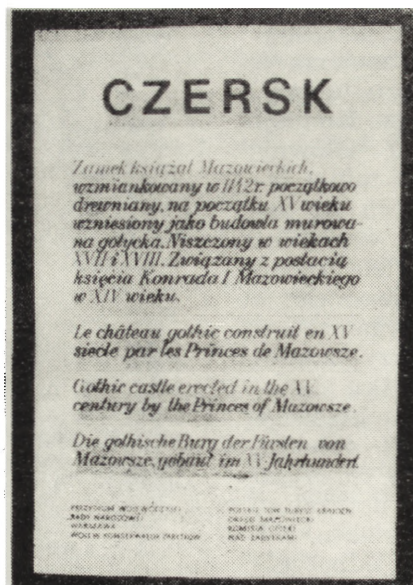
19

18

124

20

21

14. Projekt tablicy informacyjnej PTK rozestany do stosowania przed 1949 r. Tło białe, litery czarne (fot. Archiwum PKZ)

14. An informative plaque proposed by the Polish Touring Society; its model has been sent to all the Society's branches before 1949 with a recommendation to apply it on historic buildings; sheet metal painted in white, wording in black letters

15. Tablica PTTK umieszczona na budynku przy ul. Łaziennej 24 w Toruniu. Płyta pilśniowa o rozmiarach 44×65 cm, tło białe, litery czarne. Stan z lutego 1973 r. (fot. Archiwum PKZ)

15. A plaque of the Polish Touring Society placed on a house numbered 24 in Łazienna Street, Toruń; made from fibreboard measuring 44×65 cms; black letters on white background; photographed in February 1973

16. Tablica PTTK na pałacu w Golejewku, pow. Rawicz. Drewniana, tło zielone, litery białe. Umieszczona w 1965 r., stan z lutego 1973 r. (fot. G. Maćkowiak)

16. A plaque of the Polish Touring Society placed in 1965 on a palace at Golejewko, Rawicz district; made of wood boards, painted green with white lettering; photograph taken in February 1973

17. Tablica PTTK na katedrze w Gorzowie. Drewniana, tło białe, litery czarne. Zawieszona w 1964 r., stan z lutego 1973 r. (fot. G. Maćkowiak)

17. A plaque of the Polish Touring Society placed on the Gorzów Cathedral; material: wood board painted white, lettering black; this plaque was hung in 1964 and its photograph taken in February 1973

18. Tablica PTTK umieszczona na kościele w Helu. Blacha, tło zielone, litery białe. Zawieszona w 1966 r. (fot. Archiwum PKZ)

18. Informative plaque of the Polish Touring Society placed in 1966 on the church at Hel; sheet metal painted green with white lettering

19. Tablica informacyjna PTTK zawieszona wewnątrz kościoła w ramach za szkłem, tekst drukowany na papierze. Umieszczona w 1968 r. (fot. Archiwum PKZ)

19. Informative plaque of the Polish Touring Society placed within the church interior; text printed on white paper, framed and glazed; this plaque was hung here in 1968

20. Projekt tablicy informacyjnej z 1966 r. rozestany przez PTTK do stosowania (fot. Archiwum PKZ)

20. Model of an informative plaque of the Polish Touring Society that in 1966 has been sent to all the Society's branches as one to be applied on historic buildings

21. Tablica umieszczona na wiatraku w Pszczółkach, woj. gdańskie. Blacha o wymiarach 48×51 cm, tło zielone, litery białe. Stan z 1973 r. (fot. Archiwum PKZ)

21. Informative plaque placed on the wind mill at Pszczółki, Gdańsk voivodship; sheet metal 48×51 cms painted in green, lettering white; photograph taken in 1973

mi). O ile mi wiadomo, tablic tych nie wprowadzono do użytku do dnia dzisiejszego.

Przedwczesna śmierć mgra inż. arch. F. Kancelerza spowodowała również, że nowe regulaminy i instrukcje Komisji nad Zabytkami PTTK wydane w 1970 r.¹⁹, w przeciwieństwie do instrukcji i regulaminów z 1950 r., nie mówią o potrzebie oznakowania obiektów architektury przez społecznych opiekunów zabytków. Wielka szkoda, że tak piękna i skuteczna dla ochrony zabytków idea oznakowania obiektów będąca jednym z zadań statutowych społecznej ochrony zabytków przez około 50 lat, została pominięta w nowych regulaminach i instrukcjach. Mimo to z inspiracji kół terenowych PTTK nadal trwa akcja umieszczania tablic informacyjno-ochronnych na zabytkach. W czasopiśmie Zarządu Głównego PTTK „Gościniec” ze stycznia 1973 r.²⁰ podano m.in. dorobek i prace bieżące jednej z Okręgowych Komisji Opieki nad Zabytkami, w której „...społeczni opiekunowie zabytków niejednokrotnie deklarowali udział w rozmieszczeniu tablic na obiektach. Po długich poszukiwaniach jeden z działaczy odnalazł wreszcie tablice u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i akcję rozpoczęto”. W roku 1970 na terenie województwa gdańskiego umieszczono tablice informacyjno-ostrzegawcze, na których obok emblematu PTTK znajduje się również emblemat „Informacji Turystycznej” (il. 21) — jest to wyraz połączenia wysiłków dla oznakowania obiektów zabytkowych, niezbędnego także dla wciąż rozwijającej się turystyki.

Podsumowując różne fazy działalności społecznych opiekunów zabytków w zakresie oznakowania obiektów zabytkowych, trzeba zaznaczyć, że najpoważniejszy dorobek w tej dziedzinie w Polsce ma bezsprzecznie Komisja Społecznej Opieki nad Zabytkami PTTK.

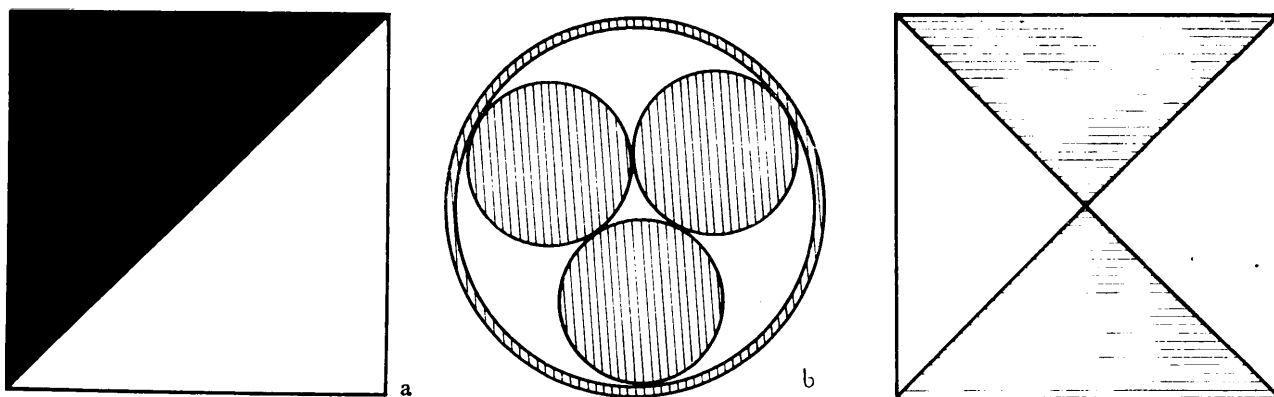
MIĘDZYNARODOWY ZNAK OCHRONY ZABYTEKÓW

Oznakowywanie obiektów zabytkowych na wypadek wojny zapoczątkowano w XIX wieku. W czasie wojny domowej w Ameryce (wojna secesyjna 1861—1865) prezydent Lincoln polecił opracować instrukcję dla dowództwa armii Stanów Zjednoczonych w polu. Instrukcja taka ukazała się 24.IV.1863 r. i w § 118 zawierała sformułowanie²¹: „Dowódca jednostki oblegają-

¹⁹ Regulaminy i Instrukcje Komisji Opieki nad Zabytkami, Zarząd Główny PTTK, Warszawa 1970.

²⁰ Turystyczne pismo problemowe „Gościniec”, Zarząd Główny PTTK, nr 43 z 1973 r.

²¹ St. Nahlik, Międzynarodowa ochrona dóbr kulturalnych, Zbiór tekstów, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, ser. B, t. IV, Warszawa 1962.

22. Znaki rozpoznawcze obiektów zabytkowych; a — według „Konwencji dotyczącej bombardowania przez siły morskie w czasie wojny” z 1907 r., kolory czarno-białe (rekonstrukcja), b — według „Traktatu o ochronie instytucji artystycznych i naukowych oraz zabytków historycznych” uchwalonego w Waszyngtonie w 1935 r., kolory biało-czerwone (rekonstrukcja), c — według „Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w czasie konfliktu zbrojnego” z 1954 r., kolory błękitno-białe (rys. A. Łotysz)

22. Distinctive sign to be placed on historic objects: (a) according to the Convention of 1907 concerning the bombardments by naval forces during the war; colours used — black and white (a reconstruction); (b) in compliance to the Treaty on Protection of Artists and Scientific Institutions and of Historic Monuments signed at Washington in 1935 — colours used: white and red (a reconstruction); (c) based on provisions of the Convention of 1954 concerning the Protection of Cultural Property in the Case of War Conflict; colours used: blue and white

cej żąda niekiedy od oblężonego, aby oznaczył budynki zawierające zbiory dzieł sztuki, muzea, naukowe obserwatoria astronomiczne lub cenne biblioteki tak, aby w miarę możliwości dało się uniknąć ich zniszczenia”. Jest to pierwszy znany w tekście prawnym ślad potrzeby i możliwości oznaczania obiektów zabytkowych. Instrukcja powyższa nie podawała wprawdzie sposobu ani też wzoru oznakowania, niemniej jednak była wyraźnym zaleceniem korzystania z możliwości ochrony obiektów zabytkowych i innych, w których znajdowały się dzieła sztuki i kultury.

Następnym dokumentem o znaczeniu prawnym jest *Projekt deklaracji międzynarodowej dotyczącej praw i zwyczajów wojny*, uchwalony w Brukseli²² 27.VIII.1874 r. W art. 17 tego dokumentu wymieniono obiekty, które należało chronić przed bombardowaniem, pod warunkiem jednak, że nie służą one do celów wojskowych. W zakończeniu art. 17 podano: „...Obowiązkiem oblężonych jest oznaczenie tych gmachów specjalnymi widocznymi znakami, które należy zawczasu wskazać oblegającemu”. Zatem oblężony, zależnie od posiadanych możliwości, mógł wskazać stronie atakującej obiekty, które należało chronić przed bombardowaniem, oraz sposób ich oznakowania. Zasada powyższa została potwierdzona na sesji Instytutu Prawa Międzynarodowego w Oksfordzie w dniach 9—10 września 1880 r. w uchwalonym *Prawie wojny lądowej*.²³

Dopiero 18.X.1907 r. w podpisanej w Hadze *Konwencji dotyczącej bombardowania przez siły morskie w czasie wojny*²⁴, w art. 5 wystąpił konkretny znak ochrony. Po wymienieniu, jakie obiekty mogą być oszczędzone przez dowódcę sił morskich w czasie bombardowania, podano: „...Obowiązkiem mieszkańców jest oznaczenie tych zabytków, gmachów lub miejsc widocznymi znakami którymi będą duże sztywne tablice prostokątne, podzielone wzdłuż przekątnymi na dwa trójkąty, górny o barwie czarnej, dolny — biały” (il. 22a).

W tym samym czasie została podpisana również *Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej*²⁵ (Haga, 18.X.1907), w której w art. 27 czytamy: „...Obowiązkiem oblężonych jest oznaczyć te gmachy i miejsca za pomocą specjalnych widocznych znaków, które będą notyfikowane oblegającym”. Nie podano jednak wzoru znaku i należy przypuszczać, że uznawano za obowiązujący znak podany w konwencji o siłach zbrojnych morskich.

W dniu 15.IV.1935 r. w Waszyngtonie ustanowiono *Traktat o ochronie instytucji artystycznych i naukowych oraz zabytków historycz-*

²² St. Nahlik, o.c.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

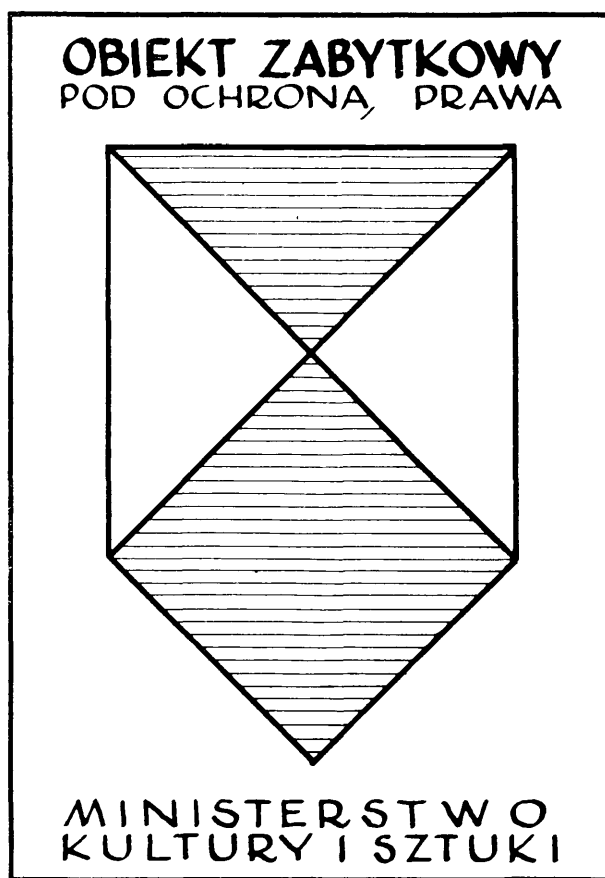
nych²⁶. W art. III traktatu został określony znak rozpoznawczy: „Ażeby zidentyfikować zabytki i instytucje wymienione w art. I — można korzystać w flagi rozpoznawczej (czerwone koło zawierające potrójną czerwoną kulę na białym tle) zgodnie z wzorem dołączonym do niniejszego Traktatu” (il. 22 b). Powyższy dokument został podpisany jedynie przez państwa Ameryki Południowej i Północnej. Wybuch drugiej wojny światowej przeszkodził w zatwierdzeniu go przez inne państwa.

Działania wojenne w latach 1939—1945 nie oszczędziły i zabytków. Reakcja ludności na barbarzyństwo wojny i w tej dziedzinie została wyrażona w *Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w czasie konfliktu zbrojnego*,²⁷ uchwalonej w Hadze 14.V.1954 r. Oprócz wielu tak bardzo istotnych dla zabezpieczenia dóbr kultury postanowień, ujętych w konwencji, niepoślednim środkiem ochrony jest uchwalenie znaku rozpoznawczego. Konwencja podaje sposób umieszczenia znaku na obiektach nieruchomości oraz w czasie transportu itp. W art. 6 w p. 1 czytamy: „Znakiem rozpoznawczym konwencji jest tarcza skierowana ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola, dwa błękitne i dwa białe (tarcza herbowa złożona z błękitnego kwadratu jeden z kątów, który tworzy ostrze tarczy, oraz umieszczonego nad nim błękitnego trójkąta, rozgraniczonych po każdej stronie białym trójkątem” (il. 22 c).

Autorem projektu znaku, zatwierdzonego i umieszczonego w konwencji, jest prof. dr J. Zachwatowicz, który był członkiem delegacji polskiej na Konferencję Haską. Konwencja dopuszcza, że znak ten może być umieszczony na flagach, wymalowany na samym obiekcie lub umieszczony na nim w inny sposób. Może być ponadto używany przez służbę konserwatorską (w czasie wojny) jako emblemat w legitymacjach i pismach służby powołanej w czasie wojny do ochrony zabytków.

Polska brała czynny udział w Konferencji Haskiej,²⁸ podpisała wszystkie przyjęte na niej akty i była siódmym państwem, które je ratyfikowało w 1957 r. Mimo że konwencję z 1954 r. zatwierdziło kilkadziesiąt państw, to większość tych, które podpisały *Traktat o ochronie instytucji artystycznych i naukowych oraz zabytków historycznych* w Waszyngtonie w 1935 r. — tej konwencji nie ratyfikowało. Wobec tego praktycznie istnieją obecnie dwa znaki ochronne dla zabezpieczenia obiektów zabytkowych i dóbr kultury na wypadek wojny (il. 22 b, c).

Należy stwierdzić, że z punktu prawnego oznakowanie obiektów zabytkowych na wypadek wojny jest zabezpieczone i szczegółowo określone, w przeciwieństwie do stanu prawnego dotyczącego oznakowania obiektów zabytkowych w czasie pokoju.

23. Projekt tablicy ochronnej o rozmiarach 21×30 cm, wykonany z blachy o grubości 3 mm, emaliowany, tło tablicy jasnostalowe, litery czarne, znak ochronny zabytków w kolorach biało-niebieskich (rys. A. Łotysz)

23. A design of the protective marking plaque made of sheet metal measuring 21×30 cms and 3 mm thick; the sheet metal surface covered with enamel; the whole background coloured bright gray, lettering painted black; the sign of historic monument protection — white and blue

WNIOSKI

Przedstawiona strona prawna zagadnienia umieszczania tablic na obiektach zabytkowych pozwala na wyciągnięcie wniosku, że nasze ustawodawstwo konserwatorskie — tak obowiązujące obecnie, jak i w ubiegłych latach — nie sformułowało jednoznacznie obowiązku umieszczania tablic ani też nie określiło ich

²⁶ C. Berezowski, *Ochrona prawno-międzynarodowa zabytków i dzieł sztuki w czasie wojny*, MKiS, 1948.

²⁷ Dane dotyczące znaku międzynarodowego uchwalonego w Hadze w 1954 r. są szczegółowo podane w pracy S. Nahlika, o.c., oraz w pracach: J. Zachwatowicz, *Ochrona zabytków w Polsce*, Warszawa 1965 oraz S. Żaryn, *Dlaczego chronimy zabytki*, Warszawa 1966.

²⁸ Dziennik Ustaw, Nr 46, poz. 212, 1957.

rodzaju (treści tablicy). Natomiast przykład prawa międzynarodowego, szczególnie określenie ważności znaku ochronnego, jego stosowania i umieszczania na wypadek wojny, świadczy o docenianiu problemu. Pilną potrzebę uporządkowania metod oznakowania obiektu rozważał także Zespół Roboczy,²⁹ powołany przez Ministerstwo Kultury i Sztuki w Warszawie dla opracowania *Raportu o Ochronie Zabytków*.

Uważam, że należy bezzwłocznie przystąpić do uporządkowania tej tak bardzo ważnej dla ochrony zabytków sprawy i w związku z tym proponuję:

1. Jako znak ochrony dla zabytków nieruchomych (architektury, budownictwa, parków, zespołów urbanistycznych) oraz zabytków techniki przyjmując znak określony w Konwencji Haskiej z 1954 r. (wg projektu prof. dra J. Zachwatowicza). Stosowanie jednego znaku w czasie pokoju i wojny jest uzasadnione, gdyż popularyzuje i upowszechnia ten znak; czyni to z powodzeniem np. Czerwony Krzyż. Znak ochronny winien być rozpropagowany przez prasę, telewizję, szkoły, powinien bowiem stać się tak znany w społeczeństwie, jak np. znak Czerwonego Krzyża.

2. Dla wszystkich obiektów zabytkowych należy ustalić jeden rodzaj tablicy ochronnej, na której oprócz znaku ochrony zabytków powinno się podać, że obiekt jest pod ochroną prawa oraz hasło: Ministerstwo Kultury i Sztuki (il. 23). Rozmiar tablicy nie powinien przekraczać

21×30 cm, a materiał, z którego będzie wykonana, winien być trwały. Należy zaniechać umieszczania na jednej tablicy informacji o obiekcie i informacji, że obiekt jest pod ochroną. Tablice informacyjne powinny zawierać obszernie dane o obiekcie i powinny być umieszczane w miejscach dostępnych dla turystów.

3. Należy opracować sposób oznakowania i informacji dla zespołów urbanistycznych oraz dla parków zabytkowych, ogrodów itp.

4. W proponowanej zmianie Ustawy o Ochronie Dóbr Kultury i o Muzeach z 1962 r. powinno się wprowadzić obowiązek umieszczania tablicy ostrzegawczej na wszystkich obiektach nieruchomych oraz oznakowań zespołów urbanistycznych, parków i ogrodów. Do czasu nowelizacji te same ustawy specjalne zarządzenie MKiS powinno wprowadzić obowiązek oznakowania obiektów, określić rodzaj tablicy ostrzegawczej oraz czas przeprowadzenia oznakowania.

5. Należy opracować znak, który byłby umieszczany przy drogach i zawierałby informacje o znajdującym się w pobliżu obiekcie (zespole) zabytkowym.

6. MKiS winno zapewnić niezbędne środki finansowe, materiałowe i wykonawcze na przeprowadzenie akcji oznakowania zabytków nieruchomych.

7. W Przedsiębiorstwie Państwowym Pracowni Konserwacji Zabytków należałoby utworzyć centralny warsztat, który zająłby się wykonaniem tablic ochronnych, a następnie terenowe jednostki PKZ spowodowałyby umieszczenie ich na obiektach zabytkowych.

²⁹ *Raport o Ochronie Zabytków* opracowany na polecenie MKiS, Warszawa 1972.

inż. Tadeusz Polak
Kombinat Budownictwa Miejskiego
Warszawa-Południe

MARKING OF ANCIENT ARCHITECTURAL AND BUILDING OBJECTS

As one of the forms of safeguarding the ancient architectural and building objects against their destruction is widely enough applied a plaque bearing information or prohibitory text. The first such plaques were used on some Warsaw's buildings as long ago as in 1906 but within the period until the World War II this action had no chances to be more broadly popularized.

As a consequence of losses and damages caused by the last war a need has arisen to mark all the old buildings and also their ruins thus protecting them from a total demolition with which they could be endangered in particular in the course of removing the war losses. In those early days of rebuilding the plaques of that kind have been placed by many government agencies and institutions. A systematic action was undertaken and carried on by the Conservator's Offices and the voluntary caretakers of historical monuments gathering in the Polish Touring Society.

Since no explicitly expressed obligation as to placing of such information has been included to the Act on Protection of Historical Monuments and no official

model of informative plaque was given, those placed on building had thus widely varying shapes and texts.

Another until now unsolved problem is the marking of the historic urban centres and settings and of ancient parks. There is also an urgent need to introduce the specially designed road signs that could be used for signalling the vicinity of historic buildings. In his present work the author has quoted the first attempt in this respect.

In conclusion the author advanced a proposal that the information with concern to a given object should not be combined with official statements or the formal prohibitory provisions worded within the area of the same plaque.

The international signs and markings provided by the Hague Convention should widely be used in peace times. Also the formal aspect of obligatory placing of plaques with valid signs on every historic building should be revised and brought to order as soon as possible.